

Έξοδοι από την κρίση: τέσσερις πυλώνες μιας εναλλακτικής πολιτικής οικονομίας για την επόμενη εικοσαετία

Δύο χρόνια μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης δεν διαφαίνονται ακόμα τα συστατικά στοιχεία μια συνολικής λύσης με όρους συστήματος. Είναι αλήθεια ότι οι κυρίαρχες δυνάμεις μετά το πρώτο σοκ αναγκροτήθηκαν και πέρασαν στην αντεπίθεση. Αλλά οι περιοριστικές μακροοικονομικές πολιτικές, οι περεταίρω περικοπές του κοινωνικού κράτους, και οι μειώσεις μισθών δεν συνιστούν μια νέα και πιο βιώσιμη πολιτική οικονομία. Ούτε φαίνεται να έχουν αντιμετωπισθεί σημαντικά προβλήματα που μας οδήγησαν στην κρίση. Οι παγκόσμιες μακροοικονομικές ανισορροπίες, τόσο μεταξύ των ΗΠΑ και της Κίνας όσο και μεταξύ της Γερμανίας και των χωρών της περιφέρειας της Ε.Ε., συνεχίζουν να υφίστανται. Το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα δεν έχει αλλάξει πορεία, συνεχίζει τις κερδοσκοπικές δραστηριότητες της προ 2008 εποχής, χωρίς νέο ρυθμιστικό πλαίσιο που να πείθει για την αποφυγή καινούργιων επεισοδίων χρηματοπιστωτικών κρίσεων. Και αν ο δανεισμός και ο καταναλωτισμός δεν θα αποτελούν πια την ατμομηχανή της ανάπτυξης, κάτι δύσκολο αν αναλογιστούμε την υπερχρέωση των νοικοκυριών στις πιο φιλελεύθερες οικονομίες, δεν είναι προφανές από πού θα προέρχεται ο νέος δυναμισμός¹. Ταυτοχρόνως συνεχίζεται και η πολιτική κρίση, που στην ουσία αποτελεί κρίση κοινωνικής αντιπροσώπευσης, όπου μεγάλα τμήματα του κόσμου της εργασίας δεν εκπροσωπούνται επαρκώς στο πολιτικό επίπεδο. Η επίλυση της πολιτικής κρίσης θα χρειαζόταν μια εμπλοκή με το κοινωνικό ζήτημα, κάτι που δεν διαφαίνεται ακόμα στον ορίζοντα. Αντιθέτως, τα σταθεροποιητικά προγράμματα, ως αντίδραση στα κρατικά ελλείμματα και χρέη, επεκτείνουν –αν δεν εντείνουν– την ύφεση αλλά και την κρίση αντιπροσώπευσης.

Μπορεί να υπάρχουν κάποια σημεία ανάπτυξης αλλά κανείς δεν αποκλείει νέα επεισόδια στην εξέλιξη αυτής της κρίσης. Ακόμα και από στοχαστές και αναλυτές του συστήματος² υπάρχει η πρόβλεψη ότι ενδέχεται οι οικονομίες τού (ως τώρα) προ-

¹ Ο Ε. Τσακαλώτος είναι καθηγητής στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

ωθημένου καπιταλισμού να μπουν σε μια φάση στασιμότητας όπως γνώρισε η Ιαπωνία από τη δεκαετία του 1990 και μετά. Τούτων δοθέντων, ποιοι θα μπορούσαν να είναι οι πιθανοί έξοδοι από την κρίση ή από μια παρατεταμένη περίοδο στασιμότητας³; Μια πιθανή διέξοδο αποτελεί η αναδίπλωση στο εθνικό κράτος. Οι διαξιφισμοί στο παγκόσμια επίπεδο για τις συναλλαγματικές ισοτιμίες εν δυνάμει προετοιμάζουν το έδαφος για μια τέτοια εξέλιξη. Ο συντηρητικός αλλά αντινεοφιλελεύθερος στοχαστής Τζον Γκρέυ (Gray 2010) θεωρεί ότι μια τέτοια εκδοχή είναι πιθανή, μια και μπορεί να δώσει κάποια λύση στο κοινωνικό ζήτημα και στην «ισότητα της ανασφάλειας» που συνεχίζουν να προωθούν οι νεοφιλελεύθεροι κύκλοι (όπου οι δημόσιοι υπάλληλοι πρέπει να αντιμετωπίσουν την ίδια μοίρα με αυτούς του ιδιωτικού τομέα). Η αναδίπλωση θα αποτελούσε μια μερική επιστροφή στον κϋνσισανισμό και μια προσπάθεια περιορισμού της ανασφάλειας που αισθάνονται τα λαϊκά στρώματα⁴. Παρ' όλ' αυτά είναι πιθανόν ότι μια τέτοια πορεία θα ήταν κάτω από την ηγεμονία δεξιών πολιτικών δυνάμεων, χωρίς την έντονη παρουσία των συνδικάτων όπως ίσχυε στο σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο στις δυο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Και βεβαίως δεν μπορούμε να αποκλείσουμε και ακόμα πιο αυταρχικές λύσεις. Η άνοδος μιας σκληρής Δεξιάς που οργανώνει τα λαϊκά στρώματα σε μια πολιτισμική ατζέντα (μετανάστες, νόμος και τάξη κ.λπ.) δεν μπορεί παρά να εντείνει τις ανησυχίες μας για μια τέτοια εξέλιξη.

Ποιες είναι οι προοπτικές για μια έξοδο σε διαφορετική κατεύθυνση; Δεν θα κάνουμε πρόβλεψη για ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Αλλά θα παρουσιάσουμε σχηματικά τέσσερις πυλώνες για μια εναλλακτική πολιτική οικονομία για τις επόμενες δυο δεκαετίες. Αυτοί οι πυλώνες έχουν αντικείμενο το κοινωνικό ζήτημα και την αντιστροφή των κοινωνικών ανισοτήτων, το χρηματοπιστωτικό σύστημα, τα αναγκαία νέα καταναλωτικά και παραγωγικά πρότυπα, και μια καινούργια παγκόσμια οικονομική και χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική. Αυτοί οι πυλώνες στηρίζονται σε μια διπλή ερμηνεία, δηλαδή και για την πρώτη μεταπολεμική κρίση του καπιταλισμού (δεκαετία του 1970) αλλά και για την τωρινή. Μια τέτοια διπλή ερμηνεία είναι αναγκαία γιατί η νέα πολιτική οικονομία δεν μπορεί να βασιστεί σε μια επιστροφή στο μοντέλο που ίσχυε πριν από την καθιέρωση του νεοφιλελευθερισμού. Η νέα πολιτική οικονομία απευθύνεται στον κόσμο της εργασίας και σε πολλές πολιτικές δυνάμεις. Θα υπάρχουν διαφωνίες για την ερμηνεία κάθε πυλώνα (άλλες πιο ριζοσπαστικές, άλλες πιο μετριοπαθείς), αλλά και ως προς το πού πρέπει να δοθεί η έμφαση μεταξύ πυλώνων. Ισχυρίζομαι ωστόσο ότι χρειαζόμαστε μια γενικότερη εικόνα εναλλακτικής πολιτικής οικονομίας που θα παρέχει το πλαίσιο τέτοιων διαφωνιών. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο πολλά θα εξαρτηθούν από τους συσχετισμούς που θα προκύψουν, αλλά σε κάθε περίπτωση σε κατεύθυνση πολύ διαφορετική από αυτή που επικράτησε μετά το 1980.

Τη δεκαετία του 1970 οι κυρίαρχες δυνάμεις είχαν μια ερμηνεία της κρίσης που

έπεισε πολλά κοινωνικά στρώματα⁵ – η δύναμη των συνδικάτων και των κοινωνικών ομάδων, η χαλάρωση των κινήτρων και της πειθαρχίας της αγοράς, η κουλτούρα εξάρτησης ως αποτέλεσμα του κοινωνικού κράτους κ.λπ. (Blyth 2002). Αλλά σε σχέση με την τωρινή κρίση αυτά τα επιχειρήματα δεν είναι το ίδιο πειστικά. Και ίσως αυτό συνδέεται με την αμηχανία σύλληψης μιας νέας πολιτικής οικονομίας από μεριά του συστήματος που ήδη αναφέραμε. Αν η Αριστερά μπορεί να παρέχει μια ερμηνεία και για τις δυο κρίσεις, θα μπορεί να δημιουργήσει ρήγματα στις κοινωνικές συμμαχίες στις οποίες στηρίχτηκε ο νεοφιλελευθερισμός. Αλλά για να γίνει αυτό χρειαζόμαστε μια γενικότερη εικόνα για την επιθυμητή κατεύθυνση. Μια κατεύθυνση που απαντά στις κρίσεις του καπιταλισμού και αναδεικνύει διαφορετικές αξίες, πολιτικές και πρακτικές, διαφορετικούς θεσμούς και διαφορετικό συσχετισμό κοινωνικών δυνάμεων.

Στην κυρίαρχη σκέψη το στρατηγικό χάνεται ανάμεσα σε ένα επίπεδο θετικιστικής ανάλυσης της πραγματικότητας, όπου ο ρεαλισμός συνήθως σημαίνει την αποδοχή του status quo, και σε ένα άλλο επίπεδο ηθικής πολιτικής θεωρίας περί αξιών (ελευθερία, ισότητα, αξιοκρατία κ.λπ.), που όμως δεν συνδέεται καθόλου με τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις οι οποίες θα μπορούσαν να αναδείξουν αυτές τις αξίες. Η Αριστερά χρειάζεται να επιμένει στο βασικό πολιτικό ερώτημα, αυτό που ο Guess (2008) αποκαλεί Λενινιστικό Ερώτημα: ποιος κάνει τι, σε ποιον και ποιος ωφελείται;

Πρώτος πυλώνας: Το κοινωνικό ζήτημα

Μια εναλλακτική πολιτική οικονομία οφείλει να βασιστεί πρωτίστως στην αντιστροφή των μεγάλων ανισοτήτων και διακρίσεων που γέννησε η προηγούμενη νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση. Στη μεταπολεμική σοσιαλδημοκρατική συνείδηση ο κεϋνσιανισμός δεν αντιπροσώπευε μόνο μια νέα προσέγγιση για την οικονομική πολιτική, αλλά και μια νέα πολιτική οικονομία όπου οι αυξανόμενοι μισθοί και οι κοινωνικές δαπάνες, με τη στήριξη της ζήτησης, αντιμετωπίζονταν σαν μέρος της λύσης και όχι του προβλήματος. Αυτό είναι που επέτρεψε στους σοσιαλδημοκράτες να αποκτήσουν την ηγεμονία τους, αλλά βεβαίως και να εγκαταλείψουν οποιαδήποτε σκέψη για έναν πιο ριζικό μετασχηματισμό του καπιταλισμού. Ως αποτέλεσμα, μέχρι τα μέσα του 1960, παρατηρούμε στις κοινωνίες του προωθημένου καπιταλισμού μια σημαντική μείωση των ανισοτήτων. Η μετέπειτα νεοφιλελεύθερη πολιτική οικονομία επέστρεψε, επιδιώκοντας την αποκατάσταση της ταξικής εξουσίας του κεφαλαίου (Harvey 2007) σε μια σύλληψη όπου οι μισθοί και οι κοινωνικές δαπάνες πάλι θεωρούνται μέρος του προβλήματος. Η μετέπειτα δραστική επανεμφάνιση των ανισοτήτων πρέπει να εξετάζεται από αυτή τη σκοπιά⁶.

Δεν είναι παράξενο που η χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ ξεκίνησε με τα «τοξικά» ομόλογα, πολλά από τα οποία βασιζόταν σε δάνεια στα πιο φτωχά στρώματα της αμερικάνικης κοινωνίας. Μετά τη δεκαετία του 1970 οι πραγματικοί μισθοί δεν αυξήθηκαν σχεδόν καθόλου. Το οικογενειακό εισόδημα ενισχύθηκε με την αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας και με την επέκταση του χρόνου εργασίας. Αλλά αυτά δεν επαρκούσαν, με αποτέλεσμα να στραφούν οι εργαζόμενοι και οι εργαζόμενες στο δανεισμό. Παρατηρούμε δηλαδή το φαινόμενο του χρηματοπιστωτικού συστήματος να προσπαθεί να αντικαταστήσει την κοινωνική πολιτική. Συγχρόνως ο δανεισμός αύξανε την ενεργό ζήτηση, σε σημείο που μερικοί αναλυτές μιλάνε για έναν «ιδιωτικοποιημένο κύνσιανισμό»⁷, όπου η ζήτηση στηρίζεται όχι τόσο από την κρατική δημοσιονομική πολιτική αλλά από τις χρηματογορές (Crouch 2009). Αυτή είναι η προσέγγιση που το 2008 αποκαλύφθηκε ότι δεν ήταν βιώσιμη. Και έτσι, σε μια πρώτη προσέγγιση, απέτυχε η κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη στρατηγική αντιμετώπισης της κρίσης του 1970⁸.

Το κοινωνικό ζήτημα δεν αντιμετωπίστηκε παντού με τον ίδιο τρόπο. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, ο κυρίαρχος λόγος για την κρίση δίνει μεγάλη έμφαση στο σπάταλο κράτος, στο πελατειακό σύστημα και σε συντεχνίες που λειτουργούν ως αναδιανεμητικές ομάδες που ενδιαφέρονται για το δικό τους μερίδιο της πίτας σε βάρος των παραγωγικών ομάδων που εργάζονται για να αυξηθεί η πίτα. Το πρόβλημα δεν είναι ότι αυτή η εξήγηση «ξεχνάει» άλλες αιτίες της δημοσιονομικής κρίσης: τη μείωση της φορολογίας των κερδών, τις εγγυήσεις ιδιωτικών χρεών που έχει αναλαμβάνει το κράτος, το κόστος των Ολυμπιακών Αγώνων, τις στρατιωτικές δαπάνες και άλλα πολλά. Είναι ότι ο κυρίαρχος λόγος έχει αντιστρέψει το βέλος της αιτιότητας. Δεν είναι ότι στην Ελλάδα η σπατάλη και το πελατειακό κράτος εμπόδισαν την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας. Αντιθέτως το πελατειακό κόστος ήταν αναγκαίο για ένα οικονομικό μοντέλο που δεν μπορούσε να νομιμοποιηθεί εκ του αποτελέσματος, δηλαδή με το να προσφέρει θέσεις εργασίας, ικανοποιητικούς μισθούς και αρκετό φορολογητέο εισόδημα για να χρηματοδοτηθεί ένα στοιχειώδες κοινωνικό κράτος. Η φοροδιαφυγή, οι φοροαπαλλαγές, η απασχόληση στο Δημόσιο, και μια σειρά άλλες παρεμβάσεις αποτέλεσαν μια προσπάθεια να διευρυνθούν τα κοινωνικά στηρίγματα των κυρίαρχων επιλογών. Αποτελέσαν τη βάση των κοινωνικών συμμαχιών, κυρίως με τα μεσαία στρώματα. Βεβαίως αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης του κοινωνικού ζητήματος φάνηκε ότι δεν αποτελεί βιώσιμη λύση. Αλλά το ίδιο ισχύει και για το δανεισμό ως εργαλείο κοινωνικής πολιτικής που χαρακτήρισε τις πιο φιλελεύθερες οικονομίες. Από αυτή την οπτική γωνία η Ελλάδα δεν φαίνεται τόσο ιδιαίτερη περίπτωση, όπως συχνά λέγεται, και έτσι αναδεικνύεται ότι από τις ΗΠΑ μέχρι την Ελλάδα υπάρχουν βαθιές κοινωνικές αιτίες στη σημερινή κρίση.

Η αντιμετώπιση του κεφαλαίου μετά από την κρίση του 2008 δεν στηρίχτηκε, όπως έχει ήδη ειπωθεί, σε μια νέα προσέγγιση για το κοινωνικό ζήτημα. Αντιθέτως οι ασκού-

μενες πολιτικές δεν μπορούν παρά να χειροτερέψουν την κατάσταση στο κόσμο της εργασίας. Η «ισότητα της ανασφάλειας» θα τείνει να ενοποιεί τις εμπειρίες μεγάλου τμήματος της εργατικής τάξης. Οι δυνατότητες ιδιωτικών λύσεων, μέσω δανεισμού για παράδειγμα, θα μειώνονται. Αυτό σημαίνει ότι η σύγκρουση μεταξύ τάξεων ενδέχεται να επιστρέψει σε πιο «παραδοσιακές» μορφές πάλης γύρω από το μισθό και τις συνθήκες εργασίας. Συγχρόνως κάποια μεσαία στρώματα θα αισθάνονται όλο και μεγαλύτερη πίεση, και μερικά θα αντιμετωπίσουν την προλεταριοποίηση, αφού οι συνηθισμένοι μηχανισμοί ενσωμάτωσής τους δεν θα είναι διαθέσιμοι στις κυρίαρχες δυνάμεις.

Με αυτή την έννοια δεν είναι παράξενο που ο πρώτος πυλώνας βασίζεται στην υποστήριξη των κοινωνικών αιτημάτων του κόσμου της εργασίας. Καμιά εναλλακτική πολιτική οικονομία δεν μπορεί να οικοδομηθεί πάνω στη θεώρηση ότι οι μισθοί και οι κοινωνικές δαπάνες αποτελούν μέρος του προβλήματος. Οι αγώνες που θα εξελίσσονται πάνω σε αυτή την ατζέντα θα είναι μόνο εν μέρει αμυντικοί. Μπορεί η πρώτη μέριμνα της Αριστεράς να είναι να μπλοκάρει λύσεις που χειροτερεύουν ακόμα περισσότερο τη θέση του κόσμου της εργασίας, αλλά όταν μπλοκάρεις κάτι, καλείς συγχρόνως έναν ολόκληρο κόσμο να συζητήσει και αναδείξει εναλλακτικές προτεραιότητες και λύσεις. Γι' αυτό αρχίσαμε με τον κοινωνικό πυλώνα. Αλλά και για τον ίδιο λόγο χρειάζονται και οι άλλοι τρεις.

Δεύτερος πυλώνας: ένα διαφορετικό χρηματοπιστωτικό σύστημα

Ότι ο ρόλος του χρηματοπιστωτικού συστήματος αναβαθμίστηκε στην πολιτική οικονομία του νεοφιλελευθερισμού δεν αμφισβητείται από καμιά θεώρηση των πραγμάτων. Η υπόσχεση του νεοφιλελευθερισμού ήταν ότι αυτή η αναβάθμιση δεν θα οδηγούσε σε χρηματοπιστωτικές κρίσεις και ότι θα ήταν εντελώς συμβατή με τις ανάγκες της «πραγματικής» οικονομίας. Και τα δυο σκέλη της υπόσχεσης κατέρρευσαν το 2008. Μια εναλλακτική πολιτική οικονομία χρειάζεται να οικοδομηθεί σε ένα χρηματοπιστωτικό σύστημα με πολύ διαφορετικούς στόχους και μέσα.

Σε πολλές αριστερές αναλύσεις ο χρηματοπιστωτικός τομέας παίζει λειτουργικό ρόλο στη νεοφιλελεύθερη πολιτική οικονομία. Καταρχάς ο τομέας αναδεικνύεται ως ο μεγάλος ρυθμιστής του συστήματος, επιβάλλοντας την πειθαρχία της αγοράς. Αν μια επιχείρηση δεν μεγιστοποιεί τις αποδόσεις των μετόχων ή αν μια κυβέρνηση δεν παίρνει όλα τα αναγκαία μέτρα για την κερδοφορία του κεφαλαίου, τότε οι χρηματαγορές πουλούν τα ομόλογα των επιχειρήσεων ή του κράτους αντίστοιχως, αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο το κόστος της χρηματοδότησης και ασκούν πίεση για συμμόρφωση. Επιπλέον, ενώ αυτές οι αναλύσεις δέχονται πως πολλά από τα νέα χρηματοπιστωτικά εργαλεία έχουν και κερδοσκοπικό χαρακτήρα, εντούτοις

θεωρούν ότι παίζουν σημαντικό ρόλο σε σχέση με τις συγχωνεύσεις, για παράδειγμα, στη νεοφιλελεύθερη ανασυγκρότηση της οικονομίας μετά το 1980 (Konings/Panitch 2008). Συγχρόνως, η αναβάθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος ενσωμάτωσε μεγάλα τμήματα της κοινωνίας: φοιτητές με εκπαιδευτικά δάνεια, νοικοκυριά με στεγαστικά δάνεια και εργαζόμενους και εργαζόμενες που οι αποταμιεύσεις τους, μέσω συνταξιοδοτικών ταμείων, επενδύονται στα χρηματιστήρια. Όλοι αυτοί έτειναν να βλέπουν τη μοίρα τους συνδεδεμένη με την πρόοδο των χρηματιστηρίων και του χρηματοπιστωτικού συστήματος γενικότερα.

Άλλες αριστερές προσεγγίσεις θέτουν σε αμφισβήτηση μερικές όψεις αυτού του λειτουργικού ρόλου. Με την αναβάθμιση του ρόλου τους οι χρηματαγορές είχαν τάσεις ανεξαρτητοποίησης από τις ανάγκες της πραγματικής οικονομίας. Η λεγόμενη χρηματιστικοποίηση των οικονομιών σήμαινε όχι μόνο την αναβάθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος αλλά και ότι σημαντικά τμήματα του μη χρηματοπιστωτικού τομέα επιζούσαν με χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες. Και καθώς οι μεγάλες επιχειρήσεις δανείζονταν όλο και περισσότερο από τις ανοικτές αγορές, οι τράπεζες στράφηκαν σε στεγαστικά και καταναλωτικά δάνεια, στη διαχείριση των καταθέσεων των πελατών τους, και σε κερδοσκοπικές δραστηριότητες (με βάση δάνεια από άλλες τράπεζες και λιγότερο από τις καταθέσεις των πελατών τους). Μεγάλο μέρος των κερδών τους έρχονται πια από τέτοιου είδους δραστηριότητες, ιδιαίτερα από προμήθειες χρηματικών συναλλαγών, από αγοροπωλησίες τίτλων κ.λπ. Οι χρηματαγορές μπορεί να είχαν το ρόλο πειθάρχησης του όλου συστήματος, αλλά μπαίνει το ερώτημα ποιος θα ελέγξει του ελεγκτές; Με λίγα λόγια ποιος εγγυείται ότι το χρηματοπιστωτικό σύστημα δεν θα ασχολείται με τα δικά του στενά οριζόμενα συμφέροντα; Η απάντηση ίσως είναι ότι ο απώτερος έλεγχος έρχεται από την ίδια την κρίση!

Αλλά όλες οι πλευρές συμφωνούν πως η μεγάλη υπόσχεση του νεοφιλελευθερισμού –ότι σε ένα πιο φιλελεύθερο σύστημα οι πόροι θα πάνε εκεί που χρειάζονται πιο πολύ– δεν επιβεβαιώθηκε. Τεράστια ποσά πήγαν για τις φούσκες του χρηματιστηρίου, των αγορών ακινήτων, των τοξικών ομολόγων. Τα ερωτήματα που προκύπτουν δεν εξαντλούνται πάνω στη βάση ρύθμισης - απορρύθμισης. Ο ρόλος του χρηματοπιστωτικού συστήματος στη νεοφιλελεύθερη πολιτική οικονομία βασίστηκε σε σημαντικές κρατικές παρεμβάσεις, για τις «ανεξάρτητες» κεντρικές τράπεζες, για τη φιλελευθεροποίηση των χρηματαγορών και άλλα πολλά. Όπως πάντα το θέμα είναι τι είδος ρυθμίσεις προωθούνται και ποιος ωφελείται, ποιο μοντέλο διακυβέρνησης, πάνω σε ποια οικονομική λογική.

Μια εναλλακτική πολιτική οικονομία θα βασιστεί στην ιδέα ότι ο ίδιος ο ανταγωνισμός στο χρηματοπιστωτικό σύστημα δημιουργεί αστάθεια⁹, ότι ένα φιλελεύθερο χρηματοπιστωτικό σύστημα δεν διανέμει τους πόρους με αποτελεσματικό τρόπο, και άρα ότι το χρηματοπιστωτικό σύστημα πρέπει να αντιμετωπιστεί με όρους

κοινής ωφέλειας. Πρέπει καταρχάς να περιοριστούν σε πολύ μεγάλο βαθμό όλες αυτές οι δραστηριότητες που έχουν μεγάλη ιδιωτική απόδοση αλλά πολύ μικρή κοινωνική ή συλλογική απόδοση. Ο ανταγωνισμός στο χρηματοπιστωτικό σύστημα είναι μέρος του προβλήματος. Και αυτό δεν αφορά μόνο τις τράπεζες. Στην κρίση του 2008 πολλά ιδρύματα και οργανισμοί, για παράδειγμα πανεπιστήμια και τοπικές αυτοδιοικήσεις στη Μεγάλη Βρετανία, αντιμετώπισαν μεγάλο οικονομικό πρόβλημα από το γεγονός ότι έψαχναν –ή σπεκουλάρανε για να το πούμε λιγότερο κομπάζ– τη μεγαλύτερη δυνατή απόδοση για τα αποθέματά τους.

Το τραπεζικό σύστημα πρέπει να το αντιμετωπίζουμε ως δραστηριότητα κοινής ωφέλειας (Gowan 2009). Ο πρώτος λόγος είναι ακριβώς γιατί, αν κάτι πάει στραβά, το κράτος, και άρα οι φορολογούμενοι, θα πρέπει να αποτρέψουν τη μετάλλαξη μιας χρηματοπιστωτικής κρίσης σε μια μεγάλη ύφεση. Αυτό σημαίνει απλώς ότι δεν μπορούν οι ιδιώτες να έχουν την ευθύνη του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Αλλά ο πιο ουσιαστικός λόγος έχει να κάνει με την αποδεδειγμένη αποτυχία του νεοφιλελεύθερου χρηματοπιστωτικού μοντέλου να εξασφαλίσει πόρους για θέσεις εργασίας, για τη βιωσιμότητα των κοινοτήτων μας και το περιβάλλον μας.

Η κοινωνικοποίηση οφείλει να πάρει πολλές μορφές γιατί οι ανάγκες είναι πολλές και διαφορετικές, αλλά επίσης και γιατί το μοντέλο των μεγάλων κρατικών τραπεζών που κατεύθυναν τους πόρους δεν έχει αφήσει τις καλύτερες εντυπώσεις. Ισχύει εδώ κάτι που ισχύει σε πολλούς τομείς. Αν είναι η Αριστερά να ξαναποκτήσει την ηγεμονία της θα πρέπει να πείσει ότι ο δημόσιος τομέας, με την ευρύτερη έννοια, μπορεί να λειτουργήσει διαφορετικά, να συνδέσει την αποτελεσματικότητα με την κοινωνική ευαισθησία και δικαιοσύνη. Σε σχέση με τον χρηματοπιστωτικό τομέα, υπάρχουν πολλές ιδέες και προτάσεις για νέους θεσμούς: Για κοινωνικά ταμεία που μπορούν να χρηματοδοτηθούν από τα κέρδη των επιχειρήσεων ή από φόρους τύπου Τόμπιν, που θα λογοδοτούν σε διάφορες συλλογικότητες και που θα εφαρμόζουν διαφορετικά επενδυτικά κριτήρια (εργατικά δικαιώματα, βιώσιμα παραγωγικά πρότυπα, δικαιότερες αποδοχές για τους μανάτζερ κ.λπ.) για μικρότερες, ή συνεταιριστικές, τράπεζες που θα λογοδοτούν σε μικρές κοινότητες για μικρές τράπεζες που θα λειτουργούν με την αρχή της αμοιβαιότητας (όπου οι πελάτες είναι συγχρόνως και οι ιδιοκτήτες).

Όλες αυτές οι μορφές προωθούν εναλλακτικές αξίες: δημοκρατία στη λήψη αποφάσεων, «ηθικές» επενδύσεις, στόχευση στην παροχή υπηρεσιών και όχι στη μεγιστοποίηση των κερδών κ.λπ. Παράλληλα όμως χρειαζόμαστε περισσότερη δουλειά για το πώς στην πράξη θα λειτουργούν οι νέοι θεσμοί. Πώς συνδυάζεις κοινωνικά και οικολογικά κριτήρια με οικονομικά; Πόσο έτοιμα είναι τα άτομα που θα εργάζονται στους νέους θεσμούς να εφαρμόσουν μεθοδολογίες αξιολόγησης επενδύσεων που θα προστατεύονται από πελατειακές επιλογές και που θα προστατέψουν τους θεσμούς από την οικονομική αστάθεια ως αποτέλεσμα κακών επενδυτικών επι-

λογών; Σημαντικότητα ερωτήματα που πρέπει να επιλεχθούν μέσα στα κινήματα και στα συνδικάτα. Μια διαφορετική προσέγγιση στο τραπεζικό σύστημα πρέπει να βασιστεί σε κινήματα και καμπάνιες που φέρνουν στην επιφάνεια νέες αξίες, νέες πρακτικές και νέες μορφές αλληλεγγύης. Όπως ισχυρίζεται ο Robin Blackburn (2009) η ποιότητα της ρήξης με το σημερινό καθεστώς θα εξαρτηθεί από το πόσο όλα τα τελευταία γίνουν μέρος της λαϊκής συνείδησης.

Τρίτος πυλώνας: νέα παραγωγικά και καταναλωτικά πρότυπα

Το πρόβλημα στη νεοφιλελεύθερη πολιτική οικονομία δεν έχει να κάνει μόνο με την προσφορά δανειακών κεφαλαίων στην πραγματική οικονομία, αλλά και με τη ζήτηση για τέτοια κεφάλαια¹⁰. Μετά την κρίση του 1970, και παρό μια κάποια ανάκαμψη στην κερδοφορία του κεφαλαίου, οι αποδόσεις σε πολλούς τομείς δεν ήταν ικανοποιητικές με όρους κεφαλαίου, κάτι που εν μέρει εξηγεί και τη στροφή προς χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες. Από την άλλη, οι ανάγκες του κόσμου της εργασίας παραμένουν τεράστιες. Ανάγκες όχι μόνο για θέσεις εργασίας και ικανοποιητικούς μισθούς, αλλά και για ανθρωπίνες εργασιακές σχέσεις και περισσότερο ελεύθερο χρόνο, για ψυχαγωγία και δημόσιους χώρους, για ένα καθαρό περιβάλλον, για υγεία και παιδεία, για την ποιότητα των τροφίμων, και για άλλα πολλά¹¹. Στην ανάλυση του Lebowitz (2003) η λογική του κόσμου της εργασίας, σε αντιπαράθεση με τη λογική του κεφαλαίου, βασίζεται στην όλο και μεγαλύτερη ικανοποίηση αυτών των αναγκών. Η επιταγή νέων παραγωγικών και καταναλωτικών προτύπων βρίσκεται στον πυρήνα του τρίτου πυλώνα.

Η λογική του κόσμου της εργασίας επιτάσσει όχι μόνο μια ρήξη με την πολιτική οικονομία του νεοφιλελευθερισμού αλλά και με αυτή της προηγούμενης σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης. Στην τελευταία η κεινσιανή υπόθεση υπονοούσε ότι, όταν το πρόβλημα της ζήτησης λυνόταν, τότε θα μπορούσαμε να αφήσουμε τα θέματα παραγωγής και κατανάλωσης στην «ελεύθερη» αγορά. Από την κρίση του 1970, και την πτώση του ποσοστού κέρδους, προέκυψε το θέμα κατά πόσον η σοσιαλδημοκρατική συναίνεση ήταν μακροπρόθεσμα συμβατή με την κερδοφορία του κεφαλαίου. Αλλά προέκυψε και ένα άλλο σημαντικό θέμα. Η έμφαση του κεινσιανισμού στην ποσότητα της ζήτησης βάζει σε δεύτερη μοίρα το θέμα της ποιότητας των επενδύσεων. Για παράδειγμα, μπροστά στη χρεοκοπία των μεγάλων αυτοκινητοβιομηχανιών το 2009 στις ΗΠΑ η αντίδραση των κεινσιανών ήταν υπέρ της στήριξης και των κρατικών επενδύσεων. Από τη σκοπιά του τρίτου πυλώνα η όποια βοήθεια θα έπρεπε να συνοδεύεται με οδηγίες για παραγωγή διαφορετικών μοντέλων αυτοκινήτων (μικρότερων κυβικών και πιο φιλικά προς το περιβάλλον). Με λίγα λόγια η αγορά δεν διανέμει τους πόρους με αποτελεσματικό τρόπο και δεν αντιμετωπίζει ικανοποιητικά

τις κοινωνικές ανάγκες. Έτσι προκύπτει ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα της όποιας πολιτικής οικονομίας: ποιος παράγει τι και με ποιο τρόπο.

Από τις αντιστάσεις στη νεοφιλελεύθερη πολιτική οικονομία προκύπτουν πολλές πτυχές για το αντικείμενο αυτού του πυλώνα. Διάφορα κινήματα έχουν θέσει σημαντικά θέματα: τους στόχους της οικονομικής πολιτικής, την αντιμεπορευματοποίηση των δημοσίων αγαθών, και τη δυνατότητα διάφορων μορφών παραγωγής (συνεταιρισμοί, αυτοδιαχειριζόμενες μονάδες, οργανισμοί κοινής ωφέλειας, κρατικές επιχειρήσεις, κοινωνικός τομέας, ανταλλακτικός τομέας¹² κ.λπ.). Η εναλλακτική πολιτική οικονομία πρέπει να βασιστεί σε έναν πλουραλισμό πειραμάτων και παραδειγμάτων, σε αντίθεση με τη μονοκαλλιέργεια του νεοφιλελευθερισμού· σε πρακτικές όπου οι ικανότητες, οι ιδέες και η δημιουργικότητα των εργαζομένων θα αποτελούν συστατικό στοιχείο της παραγωγής· σε νέες πρακτικές ανάδειξης προτεραιοτήτων, όπως ο συμμετοχικός προϋπολογισμός, ή σε αυτές που, για να δώσω ένα άλλο παράδειγμα, θα διασφαλίζουν ότι τα παραδοσιακά «αντικείμενα» της κοινωνικής πολιτικής θα έχουν ισότιμη συμμετοχή στο σχεδιασμό της πολιτικής.

Όπως θα γίνεται αντιληπτό, η προσέγγιση εδώ είναι πολύ διαφορετική από αυτή που βασίζεται στην κρατικοποίηση κάποιων στρατηγικών τραπεζών και επιχειρήσεων, που με σοσιαλιστές μάνατζερ θα αλλάξουν κατεύθυνση¹³. Η τελευταία δεν έχει δικαιωθεί στο παρελθόν, και αγνοεί ότι χωρίς ζωντανές κοινωνικές δυνάμεις, συνειδητοποιημένα κινήματα, και πολιτικά υποκείμενα δεν θα επέλθει μια πιο ριζοσπαστική ατζέντα. Η υπόσχεση της Αριστεράς ήταν από την αρχή ότι η αξία της συνεργασίας και οι ικανότητες και γνώσεις των ίδιων των εργαζομένων θα αποτελούσαν τη βάση μιας πιο προωθημένης πολιτικής οικονομίας. Ο τρίτος πυλώνας βασίζεται ακριβώς σε αυτή την υπόσχεση.

Τέταρτος πυλώνας: μια νέα παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική αρχιτεκτονική

Για να καρποφορήσουν τα εναλλακτικά καταναλωτικά και παραγωγικά πρότυπα, χρειάζονται ένα πιο φιλικό διεθνές πλαίσιο. Η «συναίνεση της Ουάσινγκτον» αποσκοπούσε σε ένα πλαίσιο που θα κυριαρχούσαν παντού οι ίδιοι θεσμοί και οι ίδιες ρυθμιστικές αρχές και πολιτικές. Μια εναλλακτική πολιτική οικονομία επίσης χρειάζεται λύσεις στο υπερεθνικό επίπεδο. Πώς αλλιώς θα αντιμετωπισθεί η δύναμη των χρηματαγορών και των πολυεθνικών; Επιπλέον μια διαφορετική παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική αρχιτεκτονική θα πρέπει να αντιμετωπίσει τις μακροοικονομικές ανισορροπίες σε παγκόσμια κλίμακα.

Στο ευρωπαϊκό επίπεδο χρειάζεται μια ριζική επανίδρυση της όλης αρχιτεκτονικής. Τα πρώτα στοιχεία μιας τέτοιας επανίδρυσης είναι γνωστά: μια διαφορετική

κεντρική τράπεζα με την ικανότητα να χρηματοδοτεί τα κράτη μέλη και με πολύ ευρύτερους στόχους από τον έλεγχο του πληθωρισμού, ένας μεγάλος ομοσπονδιακός προϋπολογισμός που θα βοηθά τις περιφέρειες με πιο οξύ οικονομικό πρόβλημα, μια συντονισμένη δημοσιονομική και επενδυτική πολιτική που δεν θα διαμορφώνεται, όπως γίνεται τώρα, με βάση τις προτεραιότητες της πιο ισχυρής οικονομίας. Η δυναμική μιας τέτοιας εναλλακτικής ατζέντας δεν μπορεί παρά να βάλει και άλλες παρεμβάσεις στην ημερήσια διάταξη. Η συζήτηση για τι αντιμετωπίζεται καλύτερα στο διεθνές επίπεδο και τι στο εθνικό θα συνεχίζεται εντός της νέας πολιτικής οικονομίας. Αλλά αυτό δεν αποτελεί το κυρίαρχο σημείο. Σε μια πρώτη φάση το κυρίαρχο είναι η εγκατάσταση μιας τάσης που θα επιτρέπει πειραματισμούς, με κοινωνικό περιεχόμενο και στο εθνικό και στο υπερεθνικό επίπεδο.

Παρόμοια επιχειρήματα ισχύουν και πέρα της Ε.Ε. Μια διαφορετική ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική θα αναλαμβάνει ευθύνες και για την κατάσταση στην παγκόσμια οικονομία, αντί, όπως τώρα, να περιμένει ότι κάποιες άλλες χώρες θα δώσουν τη λύση. Αυτό θα αποτελέσει συμβολή στις αλλαγές που χρειάζονται σε παγκόσμια κλίμακα. Μια οικονομική και χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική που θα πιέζει όχι μόνο τις ελλειμματικές χώρες να κάνουν τις αναγκαίες αναπροσαρμογές, αλλά και τις πλεονασματικές, όπως είχε υποστηρίξει ο Κένυς μετά από τον πόλεμο. Μια αρχιτεκτονική που θα φορολογεί τις ροές κεφαλαίου σε όφελος των πιο αδύνατων οικονομιών αλλά και για τη χρηματοδότηση διαφορετικών κοινωνικών πειραμάτων παραγωγής.

Συμπεράσματα

Μια σημαντική ερώτηση που συχνά τίθεται σε συζητήσεις για την κρίση είναι γιατί οι κυρίαρχες δυνάμεις δεν βλέπουν τις προφανείς αντιθέσεις στον τρόπο που αντιμετωπίζουν την κρίση μέχρι σήμερα. Μια απάντηση είναι ότι φοβούνται ότι μια έστω και μικρή αλλαγή κατεύθυνσης μπορεί να ανοίξει τους ασκούς του Αιόλου, και ιδιαιτέρως στην Ευρώπη όπου, παρά τις ήττες, το κοινωνικό και συνδικαλιστικό κίνημα και η πολιτική Αριστερά ακόμα κρατάν σημαντικά αποθέματα πολιτικού κύρους. Φοβούνται δηλαδή οι κυρίαρχες δυνάμεις ότι με μια πιο ευέλικτη στάση ενδέχεται να μην μπορούν να κρατήσουν τη γραμμή, και ότι η πρωτοκαθεδρία των κινήσεων θα πέσει σε επικίνδυνα χέρια. Επιπλέον, δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι μια πολύ «λάιτ» εκδοχή των τεσσάρων πυλώνων θα αποτελέσει βιώσιμη λύση. Για να πάρουμε μόνο ένα παράδειγμα, μια σοβαρή αντιστροφή της εμπορευματοποίησης των δημόσιων αγαθών και μια εκτεταμένη κοινωνικοποίηση του τραπεζικού συστήματος ενδέχεται να έχουν απρόβλεπτες επιπτώσεις για την κερδοφορία του κεφαλαίου που τις δύο τελευταίες δεκαετίες στηρίχτηκε δυσανάλογα σε τέτοιους τομείς. Αν έτσι

έχουν τα πράγματα, τότε η δυναμική θα είναι για μια εμβάθυνση της λογικής των πυλώνων. Κι αυτό βέβαια θα οδηγήσει σε μια λυσσαλέα αντίδραση από τη μεριά του συστήματος – ας αναλογιστεί κανείς μόνο την αντίδραση των Ρεπουμπλικάνων (και του Tea Party) στη σχεδόν ανύπαρκτη απειλή, από την οπτική μεριά σχεδόν οποιασδήποτε Αριστεράς, του Ομπάμα.

Με λίγα λόγια, εκ των προτέρων είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς τις παρεμβάσεις αυτές που έχουν παραπάνω από ρεφορμιστική προοπτική. Η λογική των πυλώνων θα εξαρτηθεί από τους πολιτικούς και κοινωνικούς συσχετισμούς που θα διαμορφωθούν. Οι πυλώνες που παρουσιάστηκαν δεν αποτελούν ένα κυβερνητικό πρόγραμμα, αλλά μια πρόταση προς τις κοινωνικές δυνάμεις που ενδιαφέρουν την Αριστερά. Μια εικόνα για το μεσοπρόθεσμο που μπορεί να αναδείξει βραχυπρόθεσμες δράσεις και παρεμβάσεις. Η δυναμική εξαρτάται από το πόσο αυτή η εναλλακτική πολιτική οικονομία μπορεί να κινητοποιήσει κινήματα με βάση τη λογική της. Πολλά σημεία αυτής της εναλλακτικής πολιτικής οικονομίας χρήζουν συζήτησης. Η Αριστερά χρειάζεται να βρει μια λεπτή ισορροπία: από τη μια μεριά να συζητά για τέτοια μεσοπρόθεσμα σχήματα που μπορούν να δώσουν όραμα και στόχευση, και από την άλλη να μην αφήνει διαφωνίες σε αυτό το επίπεδο να εμποδίζουν την ενότητα των αντιδράσεών μας στο κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο.

Βιβλιογραφία

- Blackburn, R. (1999), “The New Collectivism: Pension Reform, Grey Capitalism and Complex Socialism”, *New Left Review* 1/233 (Ιανουάριος/Φεβρουάριος): 3-65
- (2009), “Value Theory and the Chinese Worker”, *New Left Review* 56 (Μάρτιος-Απρίλιος).
- Blyth, M. (2002), *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, Cambridge University Press.
- Couch, C. (2009), “Privatized Keynesianism: an unacknowledged policy regime”, *British Journal of Politics and International Relations*, τόμ. 11, τ. 3, σ. 382-399.
- Gowan, P. (2009), “Crisis in the Heartland”, *New Left Review* 55 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος).
- Gray, J. (2010), «Progressive, like the 1980s», *London Review of Books*, τόμ. 32, αρ. 20, σ. 3-7.
- Green, F./A. Henley/E. Tsakalotos (1994), “Income inequality in corporatist and liberal economies: a comparison of trends within OECD countries”, *International Review of Applied Economics*, τόμ. 8, αρ. 3, σ. 303-331.
- Guess, R. (2008), *Philosophy and Real Politics*, Princeton University Press.
- Harrison, B./B. Bluestone (1988), *The Great U-Turn: Corporate Restructuring and the Polarization of America*, Basic Books, New York.
- Harvey, D. (2007), *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press.
- (2010), *The Enigma of Capital*, Profile Books.

- Konings M./L. Panitch (2008), "US Financial Power in Crisis", *Historical Materialism*, τόμ. 16, τ. 4, σ. 3-34.
- Kunkel, B. (2011), "How much is too much?", *London Review of Books*, τόμ. 33, αρ. 3.
- Lebowitz, M. (2003), *Beyond "Capital": Marx's Political Economy of the Working Class*, Macmillan.
- Piketty, T./E. Saez (2003), "Income inequality in the United States, 1913-1998", *Quarterly Journal of Economics*, τόμ. 68, τ. 1, σ. 1-37.
- Stiglitz, J. (2010), "The non-existent hand", *London Review of Books*, τόμ. 32, αρ. 8.
- Tsakalotos, E. (2004), "Homo Economicus, political economy and socialism", *Science and Society*, τόμ. 68, αρ. 2, σ. 137-160.
- Watkins, S. (2010), "Shifting sands", *New Left Review* 61 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος).

Σημειώσεις

1. Μια απάντηση θα μπορούσαν να αποτελούν οι χώρες των BRIC (Βραζιλία, Ρωσία, Κίνα και Ινδία), αλλά είναι αμφίβολο αν θα μπορέσουν αυτές οι χώρες να δώσουν λύσεις στα οικονομικά προβλήματα των ΗΠΑ και της Ε.Ε. χωρίς να αποτύχουν οι ίδιες μεγάλες δυσλειτουργίες από ένα τέτοιο ρόλο.
2. Βλ. άρθρα του Πωλ Κρούγκμαν στους *New York Times* ή του Martin Wolf στους *Financial Times*.
3. Παραδοσιακά σε πολλές μαρξιστικές αναλύσεις, αλλά και άλλες όπως του Σουμπέτερ περί δημιουργικής καταστροφής, οι κρίσεις «λύνονται» με την εμβάθυνση της κρίσης και της καταστροφής αξίας, ετοιμάζοντας με αυτό τον τρόπο μια νέα φάση κερδοφορίας του κεφαλαίου και άρα επεκταμένης καπιταλιστικής συσσώρευσης. Αλλά στον σύγχρονο καπιταλισμό υπάρχει το επιχείρημα του "too big to fail": οι σημαντικότερες επιχειρήσεις και οι τράπεζες είναι τέτοιου μεγέθους που το κόστος της χρεοκοπίας θα οδηγούσε σε ανεξέλικτες καταστάσεις.
4. Σε αντίθεση με έναν κείνσιανισμό χωρίς κοινωνικό πρόσωπο που κυριάρχησε με τη διάσωση των τραπεζών μετά από το 2008. Οι τράπεζες διασώθηκαν, και ήταν οι μεγάλοι κερδισμένοι, χωρίς κανένα στοιχείο ρύθμισης και κοινωνικής ανακούφισης. Έτσι η διάσωση μοιάζει πιο πολύ με αυτήν που οργάνωσε ο Τ. Π. Μόργκαν στη διάρκεια του «μεγάλου πανικού» του 1907 ή το κράτος στην κρίση του LTCM το 1998, παρά με την παρέμβαση του Ρούζβελτ στη δεκαετία του 1930 (Watkins, 2010).
5. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι «δημοκράτες του Ρέιγκαν», εργαζόμενοι και εργαζόμενες που παραδοσιακά ψήφιζαν το Δημοκρατικό κόμμα και στράφηκαν δεξιά τη δεκαετία του 1980, εν μέρει γιατί πειστήκαν από τα ερμηνευτικά σχήματα του νεοφιλελευθερισμού (Blackburn 1999).
6. Μια πρόωμη επισκόπηση της αντιστροφής της μεταπολεμικής τάσης προς μεγαλύτερη ισότητα μπορεί να βρεθεί στους Harrison/Bluestone (1988). Πιο πρόσφατες μελέτες που αναλύουν λεπτομερώς αυτό το φαινόμενο μπορούν να βρεθούν στους Green *et al.* (1994) και Piketty/Saez (2003).
7. Με μαρξιστικούς όρους, το χρηματοπιστωτικό σύστημα καλείται να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της υποκατανάλωσης που υποβόσκει σε οποιαδήποτε επίθεση του κεφαλαίου στους μισθούς για την αποκατάσταση της κερδοφορίας (Harvey 2010).
8. Όπως γράφει ο Harvey (2010) στο καινούργιο του βιβλίο, η Αριστερά δεν πρέπει να ψάχνει τη μοναδική αιτία των καπιταλιστικών κρίσεων. Μέσα από το κύκλωμα του κεφαλαίου, όταν βρίσκεται λύση σε ένα πρόβλημα, αυτό συχνά δημιουργεί προβλήματα κάπου αλλού. Για παράδειγμα

μια κρίση κερδοφορίας και υπερσυσσώρευσης μπορεί αν αντιμετωπισθεί με μια επίθεση στους μισθούς και να οδηγήσει σε κρίση υποκατανάλωσης. Η αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος μέσω δανεισμού μπορεί να δημιουργήσει χρηματοπιστωτική κρίση, και πάει λέγοντας.

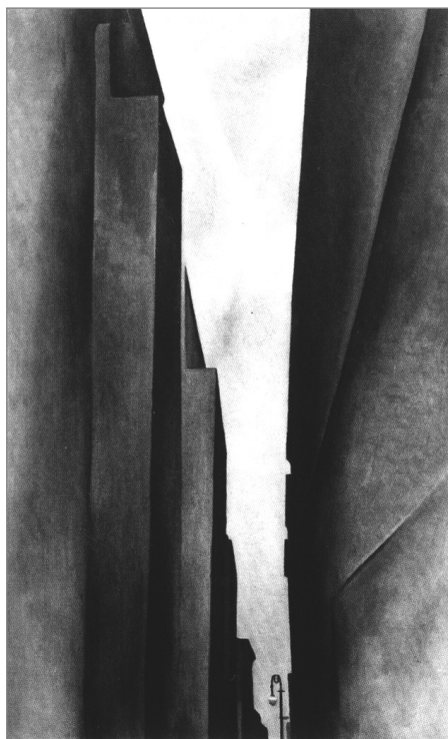
9. Πολλές χρηματοπιστωτικές κρίσεις εξελίσσονται με τον ίδιο τρόπο. Κάποιες καινοτομίες (συμπράξεις τραπεζών για δανεισμό στις χώρες του Τρίτου Κόσμου τη δεκαετία του 1970 και του 1980, διάφορα χρηματοπιστωτικά παράγωγα πριν από το 2008) υπόσχονται ότι μπορούν να μειώσουν το ρίσκο ή να το διανείμουν καλύτερα σε αυτούς που είναι σε θέση να το σηκώσουν. Πάνω σε αυτή τη βάση, ο ανταγωνισμός πιέζει τις τράπεζες να επενδύσουν σε αυτές τις καινοτομίες όλο και περισσότερο με αποτέλεσμα το συνολικό ρίσκο τελικά να αυξάνεται.

10. Υπάρχουν πολλοί τρόποι για να κατανοηθεί αυτό το φαινόμενο: ο Μπεν Μπερνάνκε, διοικητής της FED, και ο Πωλ Κρούγκμαν, μιλάνε για μια υπεραφθονία αποταμιεύσεων, ο Joseph Stiglitz όμως, προσεγγίζοντας πιο πολύ τις μαρξιστικές αναλύσεις, το περιγράφει ως έλλειψη επενδυτικών διεξόδων (βλ. Kunkel 2011).

11. Ο Stiglitz, για παράδειγμα, έχει υποστηρίξει ότι το φαινόμενο θερμοκηπίου και η μείωση της φτώχειας παρέχουν ένα ευρύ πεδίο για να αντιμετωπιστεί η έλλειψη επενδυτικών διεξόδων (Stiglitz 2010).

12. Συχνά αυτές οι εναλλακτικές μορφές παραγωγής δεν καρποφορούν στο εχθρικό καπιταλιστικό πλαίσιο. Αυτό που πετυχαίνει στον καπιταλισμό δεν είναι πάντα το πιο αποτελεσματικό (βλ. Tsakalotos 2004). Άρα είναι προφανές ότι το γενικότερο πλαίσιο έχει μεγάλη σημασία.

13. Δεν μπορούμε να γυρίσουμε στη σοσιαλδημοκρατική συναίνεση, αλλά ούτε στις τότε κυρίαρχες αριστερές αντιδράσεις σε αυτή τη συναίνεση (για παράδειγμα το Κοινό Πρόγραμμα της γαλλικής Αριστεράς τη δεκαετία του 1980).

Τζώρτζια Ο' Κήφι, Δρόμος, Νέα Υόρκη, 1926.